

ՄՈՎՍԵՍ ԵՐԶՆԿԱՑՈՒ «ԸՆԴԴԻՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱԿՍ ԶՐՈՅՆ
ԽԱՌՆՄԱՆ Ի ՍՈՒՐԲ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆ Ի ԹՈՒՒՆ ՀԱՅՈՑ .2ԾԸ.»
ԴԱՎԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԹՈՒՂԹԸ*

Բ. ՄԱՍ—ԲՆԱԳԻՐ

74. Գրիգոր կաթողիկոսի հայոց ջրողի, երկաբնակի, ուրացողի. ո՞ն որոց
թողեալ զուսումն մանկութեան եւ մոռացեալ զուխտն աստուածեղէն.

Վասն ջրոյն թէ պարտ է* խառնել ի սուրբ խորհուրդն, որպէս և
այլ քրիստոնեայքն, զոր եցոյց ճշմարիտ գոյ և հաստատէ՝ զնոյն գրոց
վկայութեամբ: Եւ նախ զաւետարանչին բան, զոր գրեաց սուրբն Յո-
հաննէս, որպէս ասէ, թէ «Գ. եւ, որ վկայեն յերկինս՝ Հայր և Բանն և
Հոգին, և .գ.** եւ, որ վկայեն յերկրի՝ Հոգին և ջուրն և արիւնն և .գ.
եանն մի եւն»¹: Եւ երկրորդ գրէ և առաքեալն Պօղոս առ կորնթացիսն
ասելով. «Քանիցս անգամ եթէ ուտիցէք զհացս զայս և ընպիցէք զբա-
ժակս՝ զմահն Տեառն պատմեսցիք»²: Եւ յիշատակ մահուն արիւնն և ջուրն
է, որ ելին ի կողէն ի ժամ մահուն, ըստ որում և ինքն Տէրն առեալ բա-
ժակ ի սեղանոյն գոհացաւ և ասէ. «Զայս արարէք առ իմոյ յիշատա-
կի»³: Եւ բաժակ ոչ անապական գինոյ անուն է, այլ ամանոյն, յորում
խառնի ջուրն և գինին: Ըստ որում և աստուածայինն Սողոմոն վկայէ
թէ «Խառնեաց ի խառնարանսն զգինի իւր»⁴ և զկնի ասէ. «Արբէք զգի-
նի, զոր խառնեցի ձեզ»⁵, և դարձեալ այլ ոմն բաժակ ոսկի զնարուո-
ղոնսոր ի ձեռին Աստուծոյ այս է, այսինքն աման ոսկի: Եւ սուրբն
Յոհանն ի պատարագամատուցին գրէ, թէ մատուցեալ ոմն ի զինուո-
րացն տիգաւ խոցեաց զկողս նորա և ել վաղվաղակի արիւն, զՅիսուս
ասելով արկանէ զգինին, // և ասէ ջուր և արկանէ զջուրն՝ յայտ առնելով,
թէ հարկաւոր է ջուրն ի սուրբ խորհուրդն: Ի սոյն և սուրբ Բասիլիոս

* Ծարումակված «Էջմիածին» ամսագրի 1974 թ. № Թ-ից:

¹ Հմմտ. Ա. Յովն. Ե 8:

² Ա. Կորնթ. ԺԱ 26:

³ Ղուկաս ԻԲ 19:

* Այլ գրչով՝ չէ:

** Զեռագրում՝ դ:

⁴ Հմմտ. Առակ. Թ 2:

⁵ Առակ. Թ 6:

Կեսարոս և Յակովբ Տառնեղբայրն ի պատարագամատուցին եւն այսպէս գրել, թէ առեալ բաժակ օրհնեաց, խառնեաց: Նմանապէս և սուրբն Աթանասիոս ասէ ի մկրտութեան ճառին վերջքն: Տառնեա, ասէ, զայս սեղան, որ կայ ի միջի բեմիս, որ ի վայելչութիւն եկեղեցոյ կազմեալ օրհնեցաւ, և յառաջ տանելով զբանն, որ ասէ՝ այս է վերնատունն, յորում բազմիս ընդ փրկչին, որ մինչ դեռ ուտէին ճոքս առեալ հաց, երեկ և տայ աշակերտացն ասելով. «Առէք կերայք, այս է մարմին իմ»⁶: Եւ առեալ բաժակ գոհացաւ և ասէ. «Այս է արիւն իմ»⁷: Եւ յետ սակաւոց ասէ. «Առաջի դնեմք աստանօր ի վերայ այսր աստուածային սեղանոյս հաց և գինի, որ իմաստութիւն է զեւն ըզեւնիս իւր և խառնեաց ի խառնելիս զգինի իւր»⁸:

Իսկ զսուրբն Եփրեմ* արք, ասէ, զջորն, որ աղբերացաւ ի վիմին կողմէն, որպէս Իսրայէլն այն ճին: Նաև մեծն Գրիգոր Նիսեա յերգ Երգոցին մեկնութեան այսպէս գրէ. թէ բաց զբերանդ և արք ջորն զոր տէգն աղբերացոյց քեզ և զի գինին ջոր է: Նոյն ինքն սուրբս ասէ, թէ գինին ոչ այլ ինչ է, քան եթէ ջոր որակացեալ ի փայտի, այսինքն գոյն առեալ յորոյ: Եւ այն, զոր ասէ սուրբն Յոհանն ի մեկնութիւն Աւետարանին, թէ ոչ արքից ի բերոյ որոյ, մինչև արքից զոս մոր ըստ յարքայութեան հօր իմոյ: Եւ ի վերայ բերէ, թէ զմիւս չար հերձուածն արմատաքի խլեսցէ, որ ի սուրբ խորհուրդն ջոր ի կիր արկանեն: Զայս ոչ վասն այնորիկ ասէ, թէ ընդ գինին ջոր խառնեն հերձուած անուանելով, այլ որ զսուրբ խորհուրդն ջրով միայն կատարէին առանգ գինեան: Եւ թէ ընդէ՞ր ոչ յայտնեաց զանուանս այնոցիկ սուրբն Յոհանն, մա առ մեզ չէ յայտնի, զի գտաք ի գիրս, զոր սուրբն Երիւն[ո]ս՝ աշակերտ առաքելոց գրեալ է և զանուանս հերձուածողացն, զի ոմն մարդ լոյ և ոմն Աստուած սոսկ անուանեն զՔրիստոս: Երիւնեանքն մարդ սրբացեալ ասեն զՔրիստոս և ոչ Աստուած և մարդ և յայն սակս ջրով միայն պատարագէին: Եւ մարկիոնեանքն Աստուած միայն ասէին և ոչ մարդ և Աստուած յերկուց միացեալ և վասն այդ գինով միայն պատարագէին: Եւ զայս գիտելով սուրբն Յոհանն ասէ. թէ և զմիւս չար հերձուածն կացուցանէ, որ երկուանէ հերձուած, երբ ջրով միայն լինի, կամ գինով: Զոր և սուրբ հայրքն վեցերորդ ժողովոյն որք յաւորս Յուստիանոսի մեծի, որ եղև ի մոր Հոռոմ յորում և բազում ինչ աւանդեցին, այլ և վասն ջրին հարկ//աւոր գոյ ասացին ի սուրբ խորհուրդն: Ի սոյն տեսութիւն և խորհուրդ խօսեցան և մեծի սուրբ հայրքն որ եղև յաւորս բարեպաշտ արքային Ոնորիոսի ի Կարթագինի, զոր թէ խնդրես գտցես ի սոյն ժողովոց [գ] իրս զվեցերորդին յերեսներորդ երկրորդ կանոնն մոյն ժողովոյն, և զԿարթակիանոյն յերեսներորդ .է.երորդ կանոնն ի մոյն ժողովոյն:

Իսկ սուրբն Աղեկասանդրոս, որ էր զկնի սրբոյ** առաքելոյն Պետրոսի հինկերորդ յաթոռն Հոովմայ, վասն այսր խորհրդոյ այսպէս գրեաց. պարտ է, ասէ, ամենայն քահանայապետի զխորհրդականն գործ եկեղեցոյն ուսուցանել, այսինքն՝ զմկրտութիւն, զպսակն և զպա-

⁶ Մատթ. ԻԶ 26:

⁷ Մատթ. ԻԶ 28:

⁸ Հմմտ. Առակ. Թ 1—2:

* Ձեռագրում՝ Եփրեմ Նիսեա:

** Ձեռագրում՝ սրբոյ սրբոյ:

տարագն, որ է խորհրդական չարչարանացն Քրիստոսի յիշատակ, զի որպէս Քրիստոս պարգևեցաւ ի խաչին մարմնով և արիւն և ջուր ել ի կողէն, զնոյն յիշատակ խորհրդոյ պարտիմք կատարել և մարմին և արիւն և ջուր, որպէս հրամայեաց մեծ վկայն Քրիստոսի սուրբն Աղեկսանդրոս, որ զամենայն կանոնս և զսահմանադրութիւնս լիապէս ունէր ի Պետրոսէ. և եցոյց, եթէ արծաւ է ոչ արեամբ միայն պատարագել և ոչ ջրով միայն, այլ մարմնով, այսինքն թէ՛ հացով և զինեաւ և ջրով, քանզի զսոյն ուսաք և լուսաք ի սուրբ Սևետարանէն, զի յորժամ խոցեցին զկողն Տեառն, նա ոչ ջուր միայն ել և կամ արիւն միայն, այլ արիւն և ջուր: Եւ սուրբն Յովիանոս Պապն յայս խորհուրդ այսպէս ասէ. ոչ է պարտ լինել բաժակին արեամբ միայն և ոչ ջրով միայն, այլ երկուքումբքն, այսինքն արեամբ և ջրով: Եւ դարձեալ գրէ սուրբն Յովիանոս, եթէ որ զխորհրդանէրսն միովն կատարէ, առանց միւսոյն դադարել պարտի մինչ ի զոջումն եկեացէ և ապաշխարեացէ ըստ եկեղեցոյ կանոնադրութեանց: Իսկ Կիպրիանոս մեծ վկայն եպիսկոպոս Կարգեղոնիո յոր յարևմտոս վասն բաժակի Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի այսպէս յիշատակէ, խօսեցաւ Հոգին սուրբ բերանովն Սողոմոնի և ասաց իմաստութիւն. Քրիստոս շինեաց իւր տուն, զմարմինն, որ առ ի կուէն, ի խառնեաց ի խառնելիս զգինի իւր և պատրաստեաց զսեղան իւր և առաքեաց զծառայս իւր կոչել բարձր քարոզութեամբ ի խառնելիս իւր և ասէ. որ ոք իցէ անգգամ, եկեացէ առ իս և արբցէ և ցպակասամիտսն ասէ, եկայք կերայք ի հացէ իմմէ և արբէք զգինի իմ, զոր խառնեցի ձեզ. այս մարգարէութիւն Սողոմոնի յայտ առնէ զփրկական խորհուրդ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, զոր խառնեաց ի խաչին և ետ հաւատացելոց իւրոց հրէից և հեթանոսաց, և այս ուսուցանէ, թէ ոչ է օրէն ջրով միայն աւանդել զխորհուրդն, և ոչ արեամբ լոկով, այլ արեամբ և ջրով, այսինքն//զինով և ջրով: Իսկ մեծ եպիսկոպոսն Մելանոյ սուրբն Ամբրոսիոս գրէ. հնազանդել պարտ է սուրբ և առաքելական եկեղեցոյն Հռոմայ, վասն զի հաստատեալ է ուղղափառ հաւատով յառաքելոյն Պետրոսէ, քանզի որպէս մարմինն հնազանդի գլխոյն, նոյնպէս և ընդհանուր եկեղեցի, որ է տաճար Քրիստոսի, հնազանդել պարտի սմայ, որ զլուսն հաստատեցաւ ի Քրիստոսէ եկեղեցոյ: Եւ քանզի հարկաւոր է՝ ի սուրբ խորհուրդն ջրոյն արկումն ցուցանէ դարձեալ նոյն ինքն սուրբն Ամբրոսիոս այսպէս՝ ասելով. Այսուիկ զխառնումն Բանին Աստուծոյ, որ ընդ մեզ նշանակեմք, քանզի նշմարտապէս եղև խառնումն աստուածութեանն ընդ մարդկութիւնս, որով և կոչեցաք անդամք նշմարիտ գլխոյն մերոյ Քրիստոսի և վասն այսորիկ զխաչին իւր, այսինքն զարիւնն և զջուրն առնումք լիով ի պատարագն, որ ի սեղան խաչին, զի կատարեալ երևեցի հաղորդութիւն մեր ընդ Աստուծոյ: Ի սոյն միտս յիշէ և մեծն Գրիգոր Աստուածաբան ի պատեքին ճառի վասն արեան և ջրոյն, որ ել ի կողից Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի յորժամ պատարագէր ի խաչին վասն քաւութեան և փրկութեան աշխարհի այսպէս ասելով. ել արիւն նշանակելով, թէ կեն[դ]աւնի է ըստ աստուածային բնութեանս Տէրն մեր, և ջուր՝ թէ մեռաւ մարդկային բնութեամբն ստուգապէս, զոր ի մէջն էաւ, այսու ցուցանէ սուրբ հայրս հարկաւոր զոյ զխառնումն ջրոյն ի պատարագն, զի թէ որ մատեաւն և մատչի պատարագ Քրիստոսէ ըստ այնմ մարդ պարտ է ապա զինով և ջրով միշտ լինել պատարագն, զի Քրիստոս ոչ Աստուած

76բ

միայն է և ոչ մարդ միայն, այլ Աստուած և մարդ, յայտ է ապա, թէ որք լիով և կատարեալ առնուն զնշանակսն, ի պատարագն Քրիստոս խոտովանին Աստուած և մարդ կատարեալ զՏէրն մեր, իսկ որք թերի, այսինքն գինի եւեթ կամ ջուր միայն, որպէս յեպիոնեանքն և մարկիոնեանքն, զոր յիշէ Երինոս, այնպիսիքն պակաս գտանին ի խոստովանութիւն աստուածութեան և մարդկութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և գրէ թէ այն ոչ է պատարագ վասն անկատար և թերի գոյոյն, յաղագս որոյ և մատուցողքն ընդ բանի և մեղադրութեամբ են ի սուրբ և ի մեծ սինոդոսացն և զտեսութիւն սրբոց հարցս և վկայիցս Քրիստոսի, որ ի սոյն խօսեցան, զմեծին Աղեկսանդրոս պապուն և զսրբոյն Յովիանոսի պապուն Հռովմայ և զԿիպրիանոսի և զԱմբրոսիոսի գտցես յիւրեանց շարադրութիւնսն զոր արարեալ են վասն խնդրոյ այսորիկ ի թողթսն Իոնէկէնոսի պապուն Հռովմայ, որ կայ ի Ֆռանկ ցուցակն, զոր գրեալ էր առ Տէր Գրիգորիոս կաթողիկոսն եղբայր մեծին Ներսէսի Կլայեցուն լուսափայլ/և փառաւոր վարդապետին ի ջրոյս բանն, թէ հարկաւորէ ի սուրբ խորհուրդն, զոր յիշէ և սուրբն Երինոս հետեւողքն առաքելոցն Քրիստոսի, զոր թէ խնդրես, գտցես իւր շարադրութիւնսն ի բազում տեղիս: Ի չորրորդ հատուածին, որ առ ամենայն աղանդսն, աւէ թէն զայս Տէրն ուսոյց զխառնումն բաժակին ի վերնատունն ի ժամանակ չարչարանացն, զոր առեալ ի սեղանոյն հաց, գինի և ջուր ամանով, որ կայր առաջի աշակերտացն, օրհնեաց, սրբեաց, գոհացաւ, որպէս աւէ անտարանիչն Մաթեոս և ասաց՝ այս է մարմին իմ և արիւն իմ, զայս արարէք առ իմոյ յիշատակի, և թէ ոչ արբից ի բերոյ որթոյ, յայսմ հետէ մինչև արբից զդա ևնոր ընդ ձեզ արքայութեան Հօր իմոյ: Նաև Պետա սուրբ քահանայն և այլևս յոլովք ի սրբոցն խօսել են ի սոյն խորհուրդս, զորոց զտեսութիւն գտաք լիով ի նամակ սքանչելի հօրն մերոյ Գրիգորիոսի և զի լի էր վկայութեամբ յաստուածաշունչ գրոց, որ ի սոյն խորհուրդ, այլ և ի բանէ և յաւանդութենէ սրբոց վարդապետացս և հարցս յոյժ ամրացեալ գոյր մանաւանդ թէ ընդ կանոնի և հրամանի սրբոց սինոդոսացն, որ եղև ի մեծն Կոստանդնուպօլիս և ի Կարթագինէս, որպէս և գրեալ է ի վեր անդր և զի էր ըստ հետի և շաղաց սուրբ և ուղղափառ եկեղեցեացն Քրիստոսի Հռովմայ և Կոստանդինոս և այլ սուրբ ուղղափառ եկեղեցեացն սովորութեանցն և կարգացն զոր սկսեալ յառաքելոցն սրբոց հետէ, զնոյն կարգ և սովորութիւն ունին և առնեն մինչև ցայժմ, վասն որոյ և աստ ժողովեալ բազմութիւն եպիսկոպոսաց և վարդապետաց, հարց և քահանայից հանդերձ քրիստոսաւեր թագաւորաս մերով, Լեոնի և պարասաս Հեթմի և եղբարք իւրովք Աւգնի և Ալիմասի և այլ ևս իշխանօք, ազատօք և զօրօք ևս բազում* ժողովրդականաւ յոյժ հաւանութեամբ և պատուով ընկալաք զհրաման սրբոյ հօրս և իբրև զճշմարիտ և զառաքելական կանոնս և զօրինադրութիւն հաստատեցաք յեկեղեցիս հայոց, զի թպէտ այսպիսի աւանդութեամբք սուրբ և կարգաւորութիւնք տէրունական տօնից, ի կանոնս ժամանակաց սկսեալ ի սրբոյ լուսաւորչէն գոյր յեկեղեցիս Հայոց և պահիր սոյն սովորութիւն բազում և երկար ամօք և ի պատճառէ ի մեքէ խափանեալ և բարձեալ եղև: Սակայն և այժմ ողորմութեամբն և շնորհօքն Աստուծոյ, ի ձեռն եպիսկոպոսապետին Գրիգորի և Կոս-

* Զնուագրում՝ Լաբազան:

77ա տանդեա և//բարեպաշտ տեառն մերոյ Լևոնի և որ այժմն է բարեպաշտ թագաւորիս Օշնի և պար Ալիմախի, ընկալաք վերստին և եմք հաճաճայն* յամենայն բարեկարգութիւնս և տօնս եկեղեցոյն Հոռվմայ և այլևս ճշմարտադասն և ուղղախոհ եկեղեցեացն Քրիստոսի, զի մի որ իշխեսցէ յայսմ հետէ և առ յապա յայսմ կանոնադրութեանս և հրամանի, որ ի սրբոյ ժողովոյս եղև ընդդիմասաց և հակառակօղ. երևիս զի մի ընդ պատուհասիք դիցէ և մասն և բաժին ընդ հերետիկոսացն** կալցի, մանաւանդ այնց որք փոխանակ ցորենոյ հացի գոր եկեղեցի սուրբ ճշմանակ առնէ Քրիստոսի մարմնոյն նոքա ի գարեղէն փոխարկին և փոխանակ գինոյ օրինակի արեանն Քրիստոսի ջուր ևեթ ի կիր արկանեն:

Եղև կանոնադրութիւն և սահման սրբոյ ժողովոյս ի մեծ թուակաւութեանս Հայոց .ԾԾԶ. և փոքր թվին .ե. յամենան մարտի .ԺԹ. ի յօղօգամեան տօնին, ի սուրբն մեծ կաթողիկէն մայրաքաղաքին Սիսայ:

Պարտ է ամենայն քահանայապետի զխորհրդական գործ եկեղեցոյ ուսուցանել, այսինքն զմկրտութիւն, զպսակ և զպատարագ, որ է խորհրդական չարչարանացն Քրիստոսի յիշատակ, զի որպէս Քրիստոս պատարագեցաւ ի խաչին մարմնով և արիւն և ջուր ել ի կողէն զնոյն խորհրդոյ յիշատակ պարտիմք առնուլ: Այլ և զտօն ծննդեանն*** Քրիստոսի պարտ է ըստ մետասան ազգաց քրիստոնէիցըն կատարել, իե. դէկտեմբերի ամսոյ, ըստ վկայութեանն Յոհաննոս Ոսկեքերանոյ և այլ սրբոց հարցն և վարդապետացն ուղղափառաց, քանզի ասեմ, թէ յամենան յորում ծնաւ Քրիստոս դարձ արեգականն է ի վեր և սկսանի յաճել տիւն և գիշերն նրազիլ, որ կու ճշմանկէ այսով զճշմարիտ արեգականն ծագիլն յաշխարհ, այսինքն զմարմնով ծնանիլն ի կուսէն: Եւ զճնուկն Յովաննոս .իդ. յունիս ամսոյ որ .գ. ամսով յառաջ է քան զՔրիստոսին: Քանզի անտի սկսանին ատուրքն նուազիլ ու գիշերքն յաճել ըստ վկայութեանն Յովաննոս, թէ մմա պարտ է աճել և ինձ մեղմանալ, զի գրեալ է սուրբն Յոհան ի մեկնութիւն Աւետարանին վասն Եղիսաբեթի մօրն Յովաննոս .իգ. լինել յոյութիւն նորա, յորում ամսեան հաւասարի տիւն և գիշերն և սկսանի տիւն ի պակասել և գիշերն յաճել, և այս ստոյգ խորհուրդ էր աճման Աւետարանին Քրիստոսի և ի մեղմանալ ստուերական օրինացն որպէս ասէ օրէնքն և մարգարէքն մինչև ցՅովանէս այլովքն հանդերձ:

77բ Գրեցաւ սա ի թվին հայոց .ԾԶ. Ինիդիկնդոսէ պապէ Հոռվմայ առ տէր Գրիգոր//կաթողիկոս Հայոց, եղբայր Ներսէսի Կլայեցոյն:

Այսոքիկ հակառակասիրացն բանք, զոր մինչև ցայսր վայրի բազում ստութեամբ յօդեալ, շարամանեաց երկմիտ խորհրդով և ոչ առաջին կամօք, զի որ մօտակայքն էին, ասացին, թէ յորժամ զբանքս զայսոսիկ ի բաց ընկէց ասելով, առէք ձեզ կոիւ, պատերազմ և հակառակութիւն, զի իմ շահելով զկամս թագաւորին, զայս արարի և փոխանակ կրեմ արքայութեան յաթոռոյս, և զի էր ոչ վասն ճշմարտութեան խնդրիս այս, այլ վասն հեշտութեան զպահսն յուժանել, պողնկել և անխըտրաբար պատարագել, որպէս և այնոքիկ ընդ որս սիրեն միաբանել, զի և որ այժմս ունի զաթոռ հեղինակութեան Հայոց, ոչ միայն ջրով,

* Ձևագրում՝ համայնայն:

** Ձևագրում՝ հերետիկոսացն:

*** ծննդեանն:

այլն ի խմորով պատարագէ .բ. բնութիւնն և .բ. կամք և .բ. ներկործութիւն և ապականացու կիրք ասեմ ի Քրիստոս, գճաղկեղովն ժողովն ընդունին և տօն կատարեն, գտրքքն, զոր մեք ընդունիմք, նգովեն: Եւ այլ բազում անգգամութեամբ զոր ոչ է պարտ յիշատակել:

Եւ որ գրեացն զայսոսիկ ի ժամ վախճանին, զղջացեալ ասէր. «Հայ եմ, հայ եմ և հայ մեռանիմ»:

Այս մինչև ցայս վայր:

Ընդդիմադրութիւն սակս ջրոյն խառնման ի սուրբ խորհուրդն ի թվին հայոց .2ԾԸ. պատշաճաբար շարադրութեամբ յարմարեալ մեծի րաբունապետին Մովսէսի.

«Որդիք մարդկան մինչև յե՞րբ էք խստասիրտք, ընդե՞ր սիրէք զանգրութիւն և խնդրէք զստութիւն»⁹, ասէ ուրումն յիշում բանսն երանելին Դաւիթ և եւ զնորայն առ բերելով վերաձայն[եց]ից յիմումս ժամանակի. մինչև յե՞րբ սրտմտութիւն, մինչև յե՞րբ անձնահաճութիւն, մինչև յե՞րբ ակառութիւն: Ժամ է և ինձ այժմ գառաքելոյն բարբառել: Ընդե՞ր բնաւ հերձուածք են ի ձեզ: Մի ազգ, մի լեզու, ոմն եւ պողոսեան, ոմն եւ ապողոսեան, զոր, վիճաբանութեամբ և ունայն բերմամբ:

Քրիստոս է գլուխ արարածոց և փրկիչ աշխարհի: Եւ զիա՞րդ զմի Քրիստոսն ի բազումս բաժանէք, իբրև զայլալեզու կամ զայլալեզու: Ոմն յայս ինչ պարսպեալ և ոմն յայն յապարան նորաճնութիւն և յանիմաստ յաճումն զօրէն կապկի զգայարանաց նմանեալ և ոչ մտաց իմաստից ըն[տ]րողաբար փոյթ առեալ: Մի է Տէր, մի հաւատ, ըստ անօթոյն ընտրութեան, և միոյ Տեառն և հաւատոյ զիա՞րդ առօրեա փոփոխումն և սկզբնաւորութեան://Հիմն այլ ոք ոչ կարէ դնել քան զեղեալն Յիսուս Քրիստոս և այն վաղ ժամանակաւ եղաւ, զիա՞րդ ամենայն ատոր հըմնարկութեան, յամենայն ժամ առաջարկութիւն նորագոյն սկըզբանց: Բազում սկըզբունքն բազում խոովութեանց են պատճառք և բազում քակման և շփոթման: Ամենայն ազգ և թագաւորութիւն բաժանեալ աւերի և ոչ հաստատի ըստ տէրունական հրամանին, զի վիճմունք և բաժանմունք խոովութեան [է] պատճառ և ոչ խաղաղութեան, և խոովութիւնքն աւերման, և ոչ շինութեան: Նախ զայս հարցանեմ, զի ամենայն իրիք առաջարկութեան (դիտաւորութիւն գոյ, և առանց դիտաւորութեան*) սկզբնաւորութեան երբեք իմիք ոչ լինիք: Վասն որոյ և զդիտաւորութիւն առաջարկութեանս այսոցիկ հարցանեմ: Զի գիտացից զհարկաւորութիւն իրս այսորիկ կամ զպիտանութիւն, զի ընդ կարևորն և ընդ պիտանացուն բազում զանազանութիւն գոյ: Եւ արդ լսեմ որպէս ասեն ստայօդ ունայնաբանութիւն**, զի սէր և միաբանութիւն ասեն հաստատեցի, և գայցեն մակեղոնացիք և օգնեցեն մեզ, աւաղ, զոր և ունայն կարծեացս այսոցիկ, զի թէ առանց Աստուծոյ եղև և ոչինչ որպէս և է ճշմարիտ, ապա գալ մակեղոնացոցն ոչ ըստ մերոց լինիցի կամաց և ոչ ըստ նոցայն այլ ըստ Աստուծոյ: Զի որպէս լսեմք նոքա ի վաղ ժամանակաց յամենայն ժամ պատրաստեն ոչ վասն մեր, այլ գալ և ազատել զԵրուսաղէմ յանօրինաց և ոչ յաջողի: Իսկ սէր ընդ մեզ և ընդ նոսա և առանց այսր իրի հայցմամբ սրբոցն հաստատուն է և

78ա

⁹ Սաղմ. Դ 8:

* Ձեռագրում՝ չիք, այլ ձեռագրերից:

** Ձեռագրում՝ ունայնաբանութիւն:

78f ևնքա գմեզ բնաւ ոչ (քոնադատեն ի մերոց սահմանաց փոփոխումն*), այլ թեթևամտութեամբ ի մերոցս առ նոսա փութան շնորհ իմն առնելով խնդրովս: Իսկ նոքա ոչ չի բաց կալն, այլև առաւել ի մերոցս պահելն գմեզ ընդունին և էպերեն, զի բացկալն ի մերոց սահմանացն իբրև զօրհնազանց: Իսկ շաղկապ սիրոյ, թէ էին այսպիսի (իրակերտութիւն, ապա բաց ի սակաւոց ամենայն**) իրօք յունք և մակեդոնացիք համագործութիւն ունին և այնքան թշնամութիւն է ի մէջ նոցա, մինչ զի զմիմեանս ընդ ամբարիշտս համեմատեն: Քանի՞ցս անգամ Կլայեցիին*** Ներսէս յիւրում ժամանակին և ի թագաւորութեանն հոռոմոց Մանիլին՝ փոյթ արարին վասն միաբանութեան հալոց և յունաց և ոչ եղև հնար: Այլ և քեռորդի նորին Տէրն Գրիգոր և Լամբրոնացիին Ներսէս ի նոյն ջանացին և ընդունայն և զուր եղև աշխատութիւն և մեր ոչ սրբագոյն, և ոչ իմաստագոյն գոլ քան զնոսին: Եւ Տէրն Ներսէս Կլայեցիին վասն այսր//իրի գրէ յարեւելս՝ աղօթիւք խնդրել յԱստուծոյ, զի ըստ հաճոյիցն Աստուծոյ աւարտ իրին լինիցի: Որով յայտ իսկ է, թէ ոչ մարդկան հնարիւք, այլ Աստուծոյ իրակերտութեամբ յաջողեսցի իրս այս և ում որ ցաւէ վասն այսր վշտի և թշնամութեան զուր և անօգուտ վիճման, պարտի աղօթիւք առաջի Աստուծոյ անկանել և զայլս ի նոյն յորդորել և երկրամերձ դիմօք և արտօսրաթաւր պաղատանօք հաշտեցուցանել զԱստուած, թերևս դարձի ի բարկութենէ իւրմէ, որ վասն մեղաց մերոց: Զի այլ զի՞նչ է պատառումն այսքան, թէ մեղաց մերոց հարուած և պատուհաս յանցանաց, որով և յայտ իսկ է, թէ չիք բժշկութիւն վիրաց մերոց, բայց միայն աղօթից օժանդակութեամբ և Աստուծոյ ձեռնադրութեամբ: Եւ մեր զօրէն խաղաղիկ մանկանց կամ անհմուտ բժշկաց ի վերս գլխոյ յոտից փութալ բժշկութեան և փոխանակ ի կարևոր դեղս փութալոյ, ճեմականցն հետևիմք գտմանց: Այլ ասէ, ի ճշմարիտն ընթանամք ի կրօնս և յիմաստնոց գիտս և ի տեսութիւն, Աստուծոյ անմտութեանց, յո՞ր ճշմարիտ, կամ յորո՞ց իմաստնոց գիտս:

Արդ բեր ինձ յառաջ զհաստն Նիկիական և զսահմանադրութիւն սրբոց հարցն և հաստատեալ անտի զիրաց քոց առաջարկութիւն: Ամենայն ումեղ յայտ է, զի որ ի ձայն մերձ լինի, նմա յայտ է ճշմարիտն, քան որ ի բացեալ կայ, և թէ այս այսպէս է, որպէս և է իրաւացի, ապա որք ի նախակարգեալ օրհնադիր հայրսն հուպ էին և յաւանդիչսն հաստատութեան հաստոյ նոցա յաւտ պարտ է հաստալ, քան թէ սուտակասպանաց յետնոց, որք ոչ միայն երկար ժամանակաւ և հետի միջոցաւ յետնեալք են, այլ և վարոց ևս մաքրութեամբ նոցին համեմատութենէ վերջացեալ գտանին: Որք զմեծ և զկարևոր հոգաբարձութենէ անփոյթ արարեալ՝ զոչ պիտանիս ջանան հաստատել, որք բժշկ[ալ]ան արհեստի հմուտք գոլով՝ ի հաւաքումն ծաղկանց**** միայն զպիտանին և զօգուտն ժողովեն և զխոտանն և զանպիտանն ի բաց ընկենուն, զոր պարտ էր և ոգոց բժշկաց ալսմ փոյթ յանձին ունել և ոչ ի վայրապար և յանօգուտ նորաձևութիւնս փութալ, և զպարզամիտսն և զանիմաստսն պատրել: Արդարև հովիւք մոլորեցան և ի սպանութիւն հօտին

* Ձեռագրում՝ չիք, այլ ձեռագրերից:

** Նույնը:

*** Կլայցիին:

**** Ձեռագրում՝ ծաղկաց:

79ա Քրիստոսի միաբանեցան և սպա//նություն ոչ ըստ մարմնոյ, այլ ըստ հոգոյ:

Եւ արդ եղից յայսմ վայրի առաջի յաստիւրաց սեղան՝ լի հոգևոր խորհիւք զհրալից բանս սրբոյ դիտապետին Գրիգորի վկայասիրի:

Գրիգորիոս վկայասիրի հայոց վերադիտողի վասն Զատկի.

Ի թուականութեանն հայոց .ԾԼԱ. ի սուրբ Զատկէն մոլորեցան .Ժ. ազգս հաւատացելոց և հայք և ասորիք միայն մնացին հաւատաւորն և հոռոմք և ֆռանկք հետևեցան Իոնոնի, որ արկանէր ըզտումարն յԱպրիլի .ե. և զլրումն լուսնին հանդիպեցուցանէր ի տօնն Ղազարո, զոր հայք և եբրայեցիք արկանեն յապրիլի .գ. որ հանդիպեցուցանէր ի տօնի ծառզարդարին:

Յորժամ ժողով արարին, զԻոնոն ոչ կոչեցին և նա նախանձեալ և եկեալ գաղտ առեալ զվեցն հինկ արար, վասն որոյ յամէն .դէ. ամ մոլորին յոյնք ի Զատկին: Յայնժամ դասք քահանայիցն, որ է Յուրհայ, ազդ արարին Տեառն Գրիգորիսի հայոց կաթողիկոսի վկայասիրին և նա գրով ձեռին իւրոյ հաստատեաց զնոսա անշարժ կալ ի հաւատս ուղղափառութեանն և էր պատճէն թղթոյն այսպէս զոր գրեաց յՈւռհայ.

Քրիստոսի ճշմարիտ սիրողացդ և դաւանողացդ սրբոյ Երրորդութեանն քահանայիցդ և իշխանացդ և այլ ամենայն ժողովրդոցդ ողջոյն: Զաստուածասիրութեան զգիրս ձեր ընթարձաք և զխնդիրս ձեր լուսք վասն ստուգութեան սուրբ Զատկին և յոյժ գոհութիւն մատուցաք Աստուծոյ, որ շարժեաց զձեզ յայտ: Եւ արդ Տէր Յիսուս Քրիստոս զօրացուցեց զձեզ ի նոյն կալ հաւատաւորն և տալ պատասխանի ընդդիմողացն. Գիտէ ինքն ամենագէտն ողորմութեամբն իւրով և ամենաքննին զօրութեամբն իւրով, որ թէպէտ գործովք միշտ մեղանշեմք Աստուծոյ, այլ հաւատովք ես և հօռքս իմ ամենեքեան զուղիղն և զճշմարիտն ունիմք և եթէ ի վերայ ճշմարտութեանն պատճոց հանդիպիմք, մի զանգիտեք և մի երկնչիք, զի զվարձս ի Տեառնէ առնումք և մերձ է ծամանակն փրկութեան և պարտ է այսմ ամենայնի կատարել, զի երևեսցին ճշմարիտքն: Եւ ես որ խրախոյս տամ ձեզ և քաջալերեմ համբերել ամենայն իմաստութեամբ, կամաւորութեամբ մահակից և ես ձեզ գտանիմ յամենայն գործս և ի տեսակս տանջանոց://

79բ

Եւ եթէ բանիւք կամ քննութեամբ էր մեզ նեղութիւնս կամ հարցափորձութեամբ, ահա պատրաստ կամք յամենայն իրս տալ պատասխանի, զոր ինչ և հարցանիցեն, և եթէ տանջանօք և կամ բռնութեամբ և ոչ յայնմանէ յորաստ կամք և գոհանամք զԱստուծոյ յամենայն ժամ, որ մինչև ցայժմ յանաստուած հեթանոսաց դատեաք և այժմ ի Քրիստոնէիցդ նոյնպէս: Բայց դուք մի վհատիք, կարօղ է Աստուած ընդ փորձութեանն և զելսն առնել, սակայն որչափ ի կարի մեր է ամենեքեան որպէս զքաջ զինու Քրիստոսի մարտիմք, զբարոք նահատակութիւնն Յիսուսի ի վերայ ճշմարտութեանն վկայէ ինձ Տէր Աստուած իմ, վասն զի չեմք ի տղալումն ինչ և ոչ եմք ի թիրութիւն հաւատոց և կամ յանդգնաբար իրաւ զմեզ կարծեմք վասն զի այդ անզգամաց է գործ և անմտաց, այլ շնորհօքն Աստուծոյ և սրբոց լուսաւորչացն մերոց առաջնորդացն զարքունականն և զճշմարիտն ունիմք զնանապարհն,

որ ի Քրիստոս Յիսուս և ոչ յաջ խոտորիլ մեր և ոչ յահեակ և ի պատ-
 ոիրանացն Աստուծոյ ոչ օտարացեալ, և ոչ հպարտացեալ և ամբար-
 տաւանեալք որպէս զայլս ոմանս: Եւ արդ եթէ խարդախութեամբ ինչ
 ունիմք զթերութիւն հաւատոց, վասն է՞ր չարչարիմք իբրև զպատժա-
 պարտս և ոչ ունիմք զհանգիստ, այլ տագնապաւ շրջիմք ընդ ծով և
 ընդ ցամաք, որպէս և Պօղոս պատմէ զինքեմէ զնոյն և ես ասեմ, եթէ
 սնոտի յուսով էր այս ամենայն շրջագայութիւնս և փախուստ և նեղու-
 թիւնս և անձուկս ինձ տարապարտէ անցեալ, եթէ վասն պարսաւելի
 հաւատոյ զայս գործեցի և .իս. ամ կամ իմով ճշմարտութեամբս և հայ-
 րապետութեամբս և զիմ հայրենի գտունն ի խաղաղութեանն ժամանա-
 կի թողի և յայս փոխեցայ, ապա ուրեմն խաբեալ ես միայն եղէ, բայց
 յուսովն Աստուծոյ եմ և վկայութեամբ սուրբ Գրոց վասն զի զողղա-
 փառ և զանթերին ունիմ զհաւատն: Արդ ամենեքեան, որ իմում հայրա-
 պետութեանս և հաւատոյս կցորդիք, մի թուլութեամբ կամ աշտուածօք
 պատկառէք և կամ երկնչիք և զԱստուած վաճառէք վասն սնոտի կե-
 նացս, վասն զի ահա այս է ժամանակ ընդունելի և առնուլ պսակ ի
 Քրիստոսէ, և երաշխաւոր ես եմ ձեզ առ Քրիստոս, վասն զի որ զսուրբ
 80m հարցն զցանկն ոչ պատառէ, ընդ/սուրբսն պսակեցի, ապա թէ որ
 զմարդկան զփառս առաւել սիրեցէ քան զԱստուծոյն: Ի դատաստանի
 որդոյն Աստուծոյ ընդ ուրացողսն գտցի, որք զՔրիստոս Աստուած ոչ
 խոստովանեցան և ի մեր հաւատոյս և յարհնութենէս անմասն ելցէ:
 Իսկ հաւատացեալքն ի հաւատս մեր օրհնեալ եղիցին յերկնաւորաց և
 յերկրաւորաց, ի մէջ և յԱստուծոյ, որ է օրհնեալ յափտեանս:

Եւ արդ սուրբ հայրս այսոքիկ են բանք և այսպիսի սպառնալիք,
 որ երկերիւր ամաւ կամ ևս անելի յառաջ գոլով, քան զմեզ և բազում
 ժամանակս առ յունականս ի թագաւորանիստ քաղակն կացեալ և նո-
 ցին ամենայն իրի տեղեկացեալ, և թէ ի սմանէ թաքուցաւ ճշմարտու-
 թիւնն, ապա վերջեցելոցս զիա՞րդ եղև յայտնի, որք ոչ առաքինու-
 թեամբ ի սորին չափ հասեալք և ոչ գիտութեամբ* իմաստից և այսոքիկ
 այսչափ: Յայսմ հետէ ընթացուք ի բանիցն քննութիւն և տեսցուք, որ-
 չափ է կարողութիւն ընդդիմադրելով զպատասխանին, ոչ հակառակու-
 թեամբ և յանդգնութեամբ, այլ սրբոցն խօսեցեալ բանիք, հաստատե-
 լով զերիս այսորիկ զճշմարտութիւն վասն պարզամտացն անսայթաք
 մնալով:

*
* *

Գրիգորն ասէ կաթողիկոսի. ի գրեցելոցս թերթութիւն գրոյս վեր
 երևի ոչ սրբոյ, զի չէր ոչ Տեառն, զի ամօթ համարէին ոչ վերադիտողի,
 զի եպերանաց ունէին կարծիս և մի որ զբանս անզգամութեան համա-
 րեցի, զի թէ գրով ոչ էին կատարեալ, ոչ ունէաք ընդ գրով արկանել,
 զի որք զայսոսիկ ծանուցին զսահմանադրութիւն զճնօղ բանիս ինքեան
 հրապարակեցին, աքսորեցին և հրապարակագոյժ արարին: Ապա ո-
 րո՞վ իմաստութեամբ զնորին վերագրեն զանուան յորջորջումն ի տա-
 ռատրպութեանն, քանզի պարտ էր կամ սուրբ վերաձայնեալ և զգըր-
 եալսն հաստատեալ, կամ թէ այն մեր արժանի զոր արարին խոտան և

* Ձևագրում՝ և ոչ գիտութեամբ, և ոչ գիտութեամբ:

ամօթալի զբանս համարել: Այլ մեք ի սրբոցն դիմեսցուք բան, և զնոցին լսուաջ բերցուք զճշմարտութիւն և նախ զսրբոյն Ներսէսի հալոց վերադիտողի, եղբօր տեսուն Գրիգորի քնոորդոյ Վկայասիրին:

Եւ արդ դիցուք նախ զբանս ունայնախորհիցն, թէ զինչ ասէ, որ ասեն:

Վասն ջրոյն թէ պարտ է ասել խառնել ի սուրբ խորհուրդն որպէս այլ քրիստոնէայքն: Որոց առաջին պատասխանի այս.

80ր Իրաքանչիւր ոք, եթէ իցէ ըստ հաճոյից իւրոց, այլ մեք երթիցուք յանուն Տեսուն Աստուծոյ մերոյ: // Եւ եթէ ի Քրիստոս հաւատայք, նա ջուրն շփոթումն է ի բաժակն և զՔրիստոս զպատուոն ի ջուրն լուսց և եղ Յուդայի և ջրոյն ընկեր խմորն է:

Նա և .ծդ. գլուխ հերձուած յիշ[է] Մարկոս ոմն:

Բազում չարիս յաւանդեալ այլ և բաժակ գինով խառնեալ և քաղքաղեալ գոհութիւն իմն ի վերայ ծիրանի և կարմիր երևելի առնէր առ ի պատրել տեսողաց, և որք ընկէին թմբեալք անթշկելի ոչ մեկնէին ի նմանէ և կանանց արթուցեալ շնայր ընդ նոսա: Եւ գիտել պարտ է, թէ ի պատասխանատուութեան ոչ է, այլ միայն զճշմարիտն ծանուցեալ վասն ազտի:

Ի սուրբ գրոց ասէ վկայութեամբ և նախ յանտարանչէն Յովաննու դնէ, որպէս ասէ, թէ .գ. են, որ վկայեն յերկինս՝ Հայր և Բանն և Հոգիս*:

Եւ .գ. են, ասէ, որ վկայ յերկրէ հոգին և ջուրն և արիւնն:

Պիսի. Այս վկայութիւն սակս յայտ առնելոյ, թէ Որդի Աստուծոյ է Յիսուս և ոչ վասն ի սուրբ խորհուրդն ջրոյ**:

Թէ զՅորդանանու ասէ անդ արիւն ոչ յիշէ, ապա թէ զխաչին որպէս և է ճշմարիտ, ջուրն ի մկրտութիւն զի որիշ էլ ի կողէն և արիւն ի հաղորդութիւն:

Հրցու. Դնէ և զՊօղոսին, թէ յուտել հացին զմահն Տեսուն պատմել:

Պիսի. Եւ Պօղոս անդ ջուր ոչ յիշէ, այլ միայն զբաժակն ասէ ըմպել և ի կողէն արիւն և ջուր ելանելն կենդանի աստուածութեամբն և մեռեալ մարմնովն զՏէրն ի խաչին քարոզէր և ոչ ի սուրբ խորհուրդն ջուր արկանել:

Հրց. Գրիգոր կաթողիկոսէ. Բերէ և զբան Փրկչին, թէ առեալ զբաժակն ի սեղանոյն գոհացաւ և ասէ՝ զայն արարէք առ իմոյ յիշատակի և զբաժակն ասէ ոչ անապական գինոյն է անուն, այլ ամանոյն:

Պիսի. Մովսիսի վրդտ. Ով դուք, որ զայդ ասէք և ոչ պատկառէք, յորժամ ասէ՝ քանիցս անգամ, թէ ընթիցէք զբաժակս՝ մի՞թէ զամանն ասաց ըմպել և ով ի մարդկանէ զպնակ կամ զգոշ կամ զսկիւն էարբ: Տեսանէ՞ք, թէ անզգոշութիւնդ ուր տանի՝ զՁեզ հանէ: Հոմանուն է բաժակն: Ձի և զչարչարանսն բաժակ ասէ՝ կարէք ըմբել զբաժակն, զոր ես ըմպելոց եմ, ասաց Տէրն:

Հարցու. Յիշէ և զՍողոմոն, զի ասէ խառնեաց ի խառնարանս զգինի իւր:

Պիսի Մովս. Սողոմոն ոչ վասն խառնելոյ ջրոյ և գինոյ, ասէ, այլ վասն հնոյ կտակին առ նորս միաբանութեան, որով և զանգզամսն ի

* Ձեռագրում՝ Պիսի:

** Ձեռագրում՝ Պիսի:

81ա սգայութիւն ամէ, զի հինն ասէ՝ մի սպանանէր և ի նորս՝ մի բարկանար, ուստի ապան//անելն էր և ի նորս լինի: Եւ Լամբրոնացին Ներսէս զնոյնս ասէ, թէ՝ զնորս ընդ հինն խառնեաց զովստակի ըստ տանտեառն, որ հանէ ի գանձէ իւրմէ զնորն և զհինն: Զրաքանէ և զքերանն Ոսկի և զԲասիլիոս, թէ ի պատարագն մատուցին գրեալ են ջոր արկանել:

Մով. Եւ ի մասընդէր ունելով զպատարագս սրբոցն և այժմ հայելով նկատեմ: Սուրբն Բասիլիոս գրեալ է յիրում պատարագամատուցին այսպէս. առեալ զգինին արկանէ խաչանիշ ի սկիհն ասելով. յաղագս յիշատակի տնօրէնութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. և ջոր բնաւ ոչ յիշէ: Սոյնպէս և Յոհանն յիրում պատարագամատուցի զնոյնս է գրեալ և առեալ ասէ զգինին արկանէ խաչանիշ ի սկիհն ասելով. յաղագս յիշատակի տնօրէնութեան Տեառն Աստուծոյ և Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. և սուրբքս ոչ յիշեն ջոր: Իսկ եթէ ոմանք լանդըզ-նաբար եղեալ են, զսուրբքն մի զրաքանեցեն ստութեամբ: Եւ Տեառնեղբօրն Յակովբա բնաւ անհարմար է զայդ ասել, և սրբոյն Աթանասի, զի թէ նոցա արարեալ էր, սոքա սուրբքս որ յետ նոցա էին, յիրեանց պատարագամատուցին եղեալ էին, որով յայտ է թէ չէ և չէ բնաւ ուրեք:

Գրիգոր. Այլ և զԵփրեմ և զԳրիգոր Նիսեա յիշէ և ասէ այսպէս. բաց զքերանդ և արք զջորն ի կողէն զոր տէգն աղբերացոյց քեզ:

Մովս. Զոր պարտ է իմանալ, թէ ի խորհուրդ մկրտութեանն ասէ, զոր մտացն բերանով ասէ ըմբել. և զի ի մեկնութիւն Տէրունական աղօթիցն Նիսացին ինքն զմտացն գիտակցութիւն աղբեր կոչէ, զոր խորհրդաբար պարտ է իմանալ, զի և Նսայի ծարաւելոց հրամայէ զնալ ի ջորն, որ զմկրտութիւնն ցուցանէ և ոչ զհաղորդութիւնն: Եւ Եպիփան Կիպրացին ի մեկնութիւն Սաղմոսին և Դանիէլ Ասորին. ճաշակեցէք և տեսէք զի քաղցր է Տէր, զմկրտութեան խորհուրդն են առեալ, որ մտացն է ճաշակումն և ոչ զգալի բերանոյն: Եւ դարձեալ Դանիէլ ասէ և զայս. եկն Աստուած մարմնով և ետ փոխանակ հացի զմարմին իւր և փոխանակ ջրոյ զարիւն իւր: Այլ Գրիգոր Նիսացին ի մեկնութիւն ժողովողին գրէ. ասաց Տէրն մարմին իմ ճշմարիտ կերակուր և արիւն իմ ճշմարիտ ըմպելի, արդ որ զայն սիրէ զմարմին իմ և յայն արիւն հանգչի, յախտից մաքրի, վասն զի Բանին մարմին և որ ի մարմնոյ անտի արիւն//ախորժելի լինի ճաշակողացն* և բաղձալի: Եւ սուրբս աստ ջոր ոչ յիշէ:

81բ **Գրիգոր.** Առնու և զմիւս բան զՆիսացոյն, զի զգինին ջոր ասէ որակացեալ ի փայտի:

Մովս պխի. Եւ թէ այս այսպէս է, որպէս է ճշմարիտ, ապա զջոր ի ջոր զիա՞րդ պարտ է արկանել, զայս ոչ տեսաք ի մարդիկ առ ի յարբուսն զայս արարեալ, զի ծիծաղելի է:

Գրիգոր. Դնէ ծեքելով զբանն Յովաննու, զոր ի մեկնութիւն Աւետարանին ասէ. թէ ոչ արքից ի բերոյ որդոյ մինչև արքից զդա նոր ընդ ձեզ յարքայութեան հօր իմոյ:

Մովս. Զոր և ասէ, թէ զմիւս չար հերձուածն արմատաքի խլէ, որ ի սուրբ խորհուրդն ջոր ի կիր արկանեն: Զայս ոչ վասն այնորիկ ասեն, թէ ասէ, թէ ընդ գինին ջոր խառնեն հերձուած անուանելով, այլ որ զսուրբ խորհուրդն ջրով միայն առնեն:

* Ձուագրում՝ ժաշակողացն:

Մովս. Աստղ ստութեան և ունայնութեան բանիցս: Զայսոցիկ զպատասխանին երանելին Ներսէս Կլայեցին լիով և անթերի առնէ զոր յետոյ դիցուք ի կարգին իրում: Իսկ մեք զայս ինչ այժմ հարցանեմք, ով դուք, Քրիստոս գինով զխորհուրդն աւանդեաց, ի բերոյ որթոյ աւաց, ոչ արբից և ոչ ի ջրոյ: Ո՞ր միտք էր, որ լոկ ջրով մատուցանէր զխորհուրդն և ընդէ՞ր ոչ աւաց Յոհան, թէ որ միայն ջրով առնէն, քան թէ որ ի կիր արկանէն: Ասաց և ի կիր արկանելն ոչ միոյ, այլ խառնութեան է անուն: Եւ եթէ ընդէր ոչ յայտնեաց, ասէ զանուանս այնոցիկ սուրբն Յոհան առ մեզ չէ յայտնի, զի ոչ էին, այլ միայն ստայատ բանք որպէս եղջիրաքաղ և արալեզն և ոչ էին ոչ գոյ յայտնութիւն:

Գրիգ. Այլ ասէ գտաք ի գիրս Երիւնոսի զանուանս Լոցա, զի Երիւնեանքն ասէ, լոկ մարդ ասէն զՔրիստոս, վասն որոյ ջրով միայն պատարագէին և մարկիոնեանքն Աստուած միայն ասէին և սակս այնր գինով միայն պատարագէին:

Մովս. Ահա յայտնի ստութիւն, զի թէ եղեալ էր այս երբէք ուրէք միայն ջրով ումեք պատարագեալ, սուրբքն ծանուցեալ էին և ի բազմաց լսելիս հասեալ էր մինչև ցայժմ, այլ զի ոչ էր, ոչ եղև յայտնի, և թէ գինով միայն պատարագելն հերձուած էր, սուրբքն ոչ էին միայն գինով պատարագեալ և մեզ ուսուցեալ, և թէ մարկիոնեանքն զայս առնէին հերձուածութեամբ, ապա որք մեզ ուսուցին, որ մինչ ցայժմ զՄարկիոն նզովեմք, զայն ընդէ՞ր ոչ ուսուցին, թէ գինով միայն պատարագելն Մարկիոնի//աղանդն է և ոչ է պարտ առնել: Մարկիոն .և. հերձուած է ասացեալ և վասն պատարագին խորհրդոյ գինոյ կամ ջրի բնաւ ոչ յիշեալ, որով յայտնի ստոյն զրաբանութիւն և զաղփաղութիւն: Տեսանէ՞ս, զի սուտն անտոք է և ընդանալ ոչ կարէ, զի որք զայսոսիկ գրեցին զրաբանութիւն, եւ ինքնին եղէ ականատես երբեմն, զի գրեալ էին ստայատ բանք և մակագրեալք զանունն Յովաննոս և մատուցին առացի իմ, զի այնու պատրեացեն, որ և ի նոյն տեղուջն էպէրեցաւ, ոչ եղև ընդունելի, զի սուտ էր, վասն որոյ չէ զարմանք, թէ և զայս ստութեամբ ի վերայ Յովաննոս և Երիւնոսի յադէին և թէ յայլ Երիւնոս ունին բաց յաշակերտէ առաքելոցն իրեանց աղանդովն, մեզ չէ ընդունելի: Իսկ զիբիոնացիքն, ասէ Եպիփան, ի .Ժ. գլոյս հերձուածն, թէ զջորն որպէս զԱստուած պատուեն և հանապազ մկրտին, զոր նզովեմք, ասէ հանապազ և աստ վասն խորհրդոյ ոչինչ յիշէ:

Գրիգ. Բերէ աստ ի մէջ և զքանս վեցերորդ ժողովոյն Յունաց, որ յաւորս Յուստիանոսի, զի ժողովս այս և Յուստիանոս .ԺԳ. ամաւ յետոյ է, քան զՄարկիոն և զժողովն Քաղկեդոնի, որք նոյն հերձուածովն էին և մեզ չէ ընդունելի, զի զիրեանցն սահմանէին ախորժակս և ոչ զարբոց հարցն օրինադրութիւնս:

Մովս. Եւ Զենոն կայսր յունաց յետ .իգ. ամի ժողովոյն Քաղկեդոնի վասն ուղղափառութեան հաւատոյ երկոտասան գլոյս նզովս գրեաց վասն Քաղկեդոնի ժողովոյն խրամատողաց զուղիղն:

Գրիգ. Ասէ և զժողովն Կարթագինի առ Ուորիոսի թագաւորին Հռովմայ:

Մովս. Ուորիոս որդի էր Թէոդոսի մեծին և եղբայր Արկադէոսի, և թէ նոքա ջոր էին հաստատել ժողովով, ահա Յոհան և այլ սուրբքն որ յետ նորա ընդէ՞ր ոչ ընկալան կամ ուսուցին: Յայտ է, թէ ոչ է ճշմարիտ:

Գրիգ. Աձէ ի մէջ և զԱղեքսանդրոս պապն Հռոմայ, որ զխորհրդական գործ եկեղեցւոյ քահանայապետի ասէ ուսուցանել զմկրտութիւն և զպսակ և ի խորհուրդ պատարագին յիշէ զջորն, որ ի կողիցն Տեառն և զՍողոմոնի ասելն վասն խառնմանն:

82բ **Մովս.** Զայսոսիկ զպատասխանին յառաջ արարաք: Բայց ջորն ի հոռովմայեցիքն յետոյ եմուս՝ Մարտինոս եպիսկոպոս արկ://Եւ ոչ էր յառաջագոյն: Եւ ոմն ի վարդապետաց ևնցին ասէր ցիս, թէ ոչ իշխեմք ասել ազգիս մերում, թէ ջորն ի մկրտութեան խորհուրդ է և ոչ ի պատարագին:

Գրիգոր. Առնու և զՈւլիանոս Հռովմայ և զԿիպրիանոս Կարբեղոնի, որ և զնորին Սողոմոնի բանսն բերէ ի մէջ վկայելով, նաև զԱմբրոսիոս ևս յիշէ, թէ զՀռոմայ եկեղեցին գլոյս ասէ.

Մովս. Եւ այս ոչ է ճշմարիտ, զի մի եկեղեցի մեծ և փոքր ոչ կարէ լինել, որպէս մի մարդ ինքն ինքեան մեծ և փոքր ոչ լինի: Բայց զայսոցիկ պատասխանին յառաջագոյն արարաք, թէ սուրբ և իմաստուն հարքն մեր առաջինք, որ մօտագոյնք էին ի ժամանակին, նոքա լիով և անթերի զճշմարիտն գիտէին, որ ստուգապէս տեղեակ էին սրբոցն բանից և ամենայնի ի վերայ հասեալք ճշմարտութեանն, որք զողիղն մեզ ուսուցին և ոչ թիրսն:

Գրիգոր. Առնու վկայ և զԳրիգոր Աստուածաբան յայտնապէս հակառակ ինքեանն և յամօթ նախատանաց, զի զարիւնն յայտնապէս վկայ կենդանութեան աստուածային բնութեանն ասէ և զջորն մեռելութեան մարմնոյն, որ ի վերայ խաչին և ոչ ի խորհուրդ հաղորդութեանն:

Մովս. Գրիգոր Նիսացի յերգ Երգոցին մեկնութեան ասէ. ճշմարիտ ողկոյզն, որ ի վերայ փայտեղէն վեր ամբարձութեանցն զինքն եցոյց, որոյ արիւնն փրկելոցն և հրճուեցելոցն ըմպելի և փրկութիւն լինի: Սուրբն Գրիգոր Աստուածաբան ի թղթին, որ առ Դորոթիկոս, այսպէս գրէ. ի վերայ սնդոնի, այսինքն սրբոյ սեղանոյն դնեմք զհացն առաջնորդութեան և զբաժակն օրհնութեամբ սրբելով ճշմարտապէս զնա մարմին և արիւն Տեառն առանց յերկուանալոյ ճաշակեմք հաւատովք: Սուրբս այս աստ ջոր ոչ յիշէ յամօթ առնելով զհակառակամարտսն, ուստի յայտ է, թէ ստութեան են բանք և ոչ ճշմարտութեան. մարմին իմ ճշմարիտ կերակուր ասաց Քրիստոս և Արիւն իմ ճշմարիտ ըմպելի և ոչ ջորն:

Գրիգ. Իսկ զի ասէ զայսոսիկ բանք Ոնեկենդոս պապն Հռովմայ, գրեալ առ Տէր Գրիգոր Կաթողիկոսն հայոց եղբայր մեծն Ներսէսի լուսափայլ և փառաւոր վարդապետին:

83ա **Մովս.** Ահա յայտնի եղև լրբութիւն և անամօթութիւն և յիրոցն եպերի բանից մաքառելով ընդ ինքեան, //զի թէ նոքա, որ ի ձէնջ վկայեցան լուսափայլ և փառաւոր վարդապետ գլով, ոչ ընդունեցան, այլ շաղկապիւթիւն և շաղակրատանք համարեցան, դուք, որ ոչ լուսափայլ և ոչ փառաւոր, զիա՞րդ յանդգնիք ընդդէմ ևնցին և ամենայն սրբոց անզգամել հակաճառելով, զի նոքա քաջ գիտէին զսրբոցն առաջնոցն զբանսն և միշտ ևնցին հետևելով շաղկապ, զողիղն ընտրելով և ուսուցանելով հանապագ:

Գրիգն. Եւ զԵրինոս առնու վկայ և նորին բանի ցուցանէ, թէ ի Մաթէոսի Աւետարանին գրեալ է, թէ առեալ Տէրն ի սեղանոյն հաց

և ջուր ամանով, որ կայր առաջի աշակերտացն, օրհնեաց, սրբեաց և գոհացաւ:

Մովս. Ի համատարած ծովէ, կամ ի յորդաբովս գետոյ մի ճաշակն բաական է առ ի ստուգութիւն քաղցրութեան և դառնութեան: Այսպէս և միով բանիւ յայտնեացի բազմացն ստութիւն և ճշմարտութիւն: Ի չորից անտարանշացն մեք զմիմն գիտեմք Մաթէոս և նա ընդ բաժակին ջուր ոչ յիշէ, ապա թէ նոքա այլ ունին անտարանիշ Մաթէոս և այլքս, մեք զայն ոչ ճանաչեմք, և թէ այդ այդպէս է, ահա յայտնի եղև և բաժանեցան ի միմեանց որդիքն Աստուծոյ և որդիք սատանայի: Ապա թէ զմերն ճանաչեն Քրիստոս և Մաթէոս զբանս Անտարանիւն մի ծեքեացեն, այլ ճշմարտութեան հետևեցին:

Դարձեալ զի յիշէ զերիոնեանքն: Երիոնեանքն ոչ պատարագէին ջրով, այլ հանապազ մկրտէին զամառն և զձմեռն: Եւ զջուրն որպէս զԱստուած պատուէին, որպէս փարառն:

Իսկ կարեղեն հացն, զոր ասորին ասէ յօրինակ հնոյն ամբոխին, իսկ նորս ի Քրիստոսի խաղաղութիւնն զմարմին և զարիւն իւր աւանդեաց և ոչ ջուր, զի ջրին ընկեր խմորն է և ջուրն առանց խմորի սուտ է. Քրիստոս զպա[ս]տառն ի ջուրն լուաց յօրհնութենէն և ապա յետ Յուդայի: Ջուր ի ջուրն ոչ լուանայ:

Գրիգ. Յիշէ և զՊետա քահանայն և զայլ ոմանս զնոյնս ճառեալ զաղանդաւորութեան ջրոյ և ասէ, թէ զնոյն տեսութիւն գտաք ի նամակ սքանչելի հօրն մերոյ Գրիգորիսի:

Մովսէս. Թէ սքանչելի է և սուրբ, որպէս և է ճշմարիտ, նմա ընդէ՞ր ոչ հետևիս, քան Պետեա և Ոնեկենդեայ, զի թէ նա ընկալեալ էր զբանս նոցին, պարտ էր և քեզ ընդունել, ապա թէ նա ոչ, // և ոչ քեզ էր համարձակել ի խրամատօղ լինել ցանկոյն հայրենի և յօձէն հարկանիլ: Զի հանդգնութիւն մեծ է ընդդէմ սրբոցն ընդդիմադրութիւն առնել, մինչ ցայս վայր է մարդահաճոյ՝ զի մի ասացից մարդապաշտ հակաճառութիւնս այս, զի թէ ճշմարիտ էին բանքս այսոքիկ, ապա ընդէ՞ր ոչ գրեացն և արար զսոյն յաքտորելն իւրում իբր ստորջացեալ իմն զղջմամբ, ասէր. հաճելով իմ զկամս թագաւորին, ջուր արկի ի սուրբ խորհուրդն և զայս կրեմ ի նմանէ և յետ այսորիկ որք մօտակայք էին, պատմեցին, թէ ասէր. հայ եմ, հայ եմ և հայ մեռանիմ:

Եւ արդ այս ամենայն արկածք սատանայի են, զի պատառեաց զեկեղեցի և տակաւին ևս պատառէ, զի մի միաբանելովն զխոյն նորին գեր ի վերոյ գային, վասն որոյ ատելութեամբ զմեզ առ իրեարս գոգո՞ւ և բաժանէ, զի դիրաւ յաղթեցէ:

Ո՞ տայր ինձ զամենայն քրիստոնեայս մի կամք և մի խորհուրդ: Քանզի զի՞նչ երանութիւն, քան զայսոսիկ, այլ զի միայն այս ամենակարօղ ձեռին է հնարաւոր և ոչ՝ մերումս ջանի, գոնէ զմիմեանս իւրաքանչիւր սահմանս ընդունեցուք սիրով և մի զմիմեանս նախատեսցուք և ոչ փոքր է այս առ ի յովդութիւն, զի հին սովորութիւն քաղցր է իւրաքանչիւր ումեք և կարօղ է Աստուած զամենեւեան յիւրաքանչիւրն կեցուցանել, զի հուսովն Աստուծոյ հաճոյ է ամենայն:

Այսուհետև զմնացեալ բանսն, որ ի կարգիս է, զայլոց ոմանց զհաւանողացն տեսցուք:

Գրիգ. Վասն որոյ ասէ բազմութիւն ժողովեցան:

Մովս. Սուտ ասէ, զի սակաւ էին և ոչ բազումք. պարտ էր յամենայն հայաստանեացս առաքել և ժողովել և թէ ամենեքեան հաւանեալք էին, ապա զայդպիսի նորաձևութիւն յեկեղեցի մտնանել, և թէ ոչ ի բաց ընկենոյ: Ո՞ր իրաւունք է այդ, ինքնահաճոյ մտաց ախօրժակօք գրել և առ ամենեւեան առաքել, թէ ընկալարութ (գրէ նաև յոյժ հաւանութեամբ ընկալարութ—տողատակում):

Մովս. Դուք օրինադիրք և դուք ընկալուչք, կարի կեղեցիկ, բայց չէ ճշմարիտ, զի նոյն ինքն ի տեղին հակառակեցան և դէռ տակաւին ևս հակառակին և որք որ ի սահմանելն իրում հակառակութիւն կրէ, յայտ է, թէ ոչ է ճշմարիտ, այլ սուտ:

84ա

//Այլ և պատուով ասէ, ընկալարութ զհրամանս սուրբ հօրս իբրև ճշմարիտ:

Մովս. Թէ սուրբ հայր էր, ընդէ՞ր ընկեցիք յաթոռոյ և չար ի վերայ եղիք և ընկեցօք որ որ օրինադրէք զբանսն, ծածկեալքն ոչ թաքչին, այլ յայտնին տէրն հրամայէ, բայց ձեզ որքան հնար էր, լընդդիմակէն պարտ էր ջանալ և ոչ սիրով նենգել և պարսաւանօք պատուել:

Եւ հաստատեցաք, ասէ, յեկեղեցիս հայոց:

Մովս. Ի գրոց՝ Առաջին Հայք և Երկրորդ և Երրորդ և Չորրորդ անուանեն և Կիւիկէ յայցսանէ ոչ է և ի սոցանէ ժողովդ ձեր որ ոչ էր, յոր եկեղեցիս հայոց ասել հաստատել: Յայտ է, թէ յոչ որ:

Այլ, ասէ, զլուխքն աստ էին:

Մովսի է. Գլուխն այնքան է զլուխ, որքան ի վերայ անդամոց մարմնոյն հաստատեալ էր: Իսկ յորժամ ի բաց կարեացի որոշելով ի մարմնոյն, յայնժամ ոչ է զլուխ, այլ խաղալիկ ծաղր և այլանկատակաց:

Աւանդութիւնս այս, ասէ, և կարգադրութիւն տօնից ի սուրբ Լուսաւորչէն սկսեալ կայր յեկեղեցիս հայոց և ի պատճառէ ի մեքէ խափանեալ եղև:

Մովս. Երբ այդպիսի սրատես և կորովաբիրք էք, որ գիտացիք, թէ յառաջն էր և յետոյ խափանեալ եղև, զպատճառն ընդէ՞ր ոչ գիտացիք, կամ զժամանակն, թէ յորոց պատճառ էր կամ յորում ժամանակի: Սուրբն Ներսէս ի թողթն, որ առ Մանիլ թագաւորն յունաց գրեալ է, թէ զաւանդութիւնս զայս ի սուրբ Լուսաւորչէն մերմէ ունիմք, զոր ընկալեալ էր նորա ի սրբոցն, որ յառաջ քան զնա: Եւ դուք ասէք ի պատճառէ ի մեքէ խափանեալ: Ով որ միտս ունիցի, կարէ ճշմարտապէս ընտրել, թէ ձեզ պարտ է լսել, թէ սրբոյն Ներսէսի և եղբօր նորին Գրիգորի և միւս Գրիգորի Վկայասիրի, որ սքանչելիքն և զարմանալիք են:

Եւ սկսեալ այժմ, ասէ, ի ձեռն եպիսկոպոսապետին Գրիգորի և Կոստանդեա և Լեւոնի, Հեթմի, Օշնի և Ալիմախի:

Ոհ, ոհ, ոհ անբաւութեանս և կարի յոյժ անզգայութեանս, սուրբ և երանելի մեծապատիւ կայսրն Կոստանդիանոս յարևելից և յարևմտից, ի հիսիսոյ և ի հարաւոյ և ամենայն զաւառաց ժողով արարեալ, սրբոց և իմաստնոց, ևս սքանչելագործաց, որք զՀոգին սուրբ ընկալեալ էին, իբրև զառաքեալսն մահացուցանելոյ և կենդանացուցանելոյ, իշխանութիւն առեալ իբրև զՊետրոս և զայլ առաքեալսն: Իսկ աստ ասէ՝ Գրիգորի, Կոստանդի, Հեթմի, Օշնի և Ալիմախի իշխանիք, ըռամիկ ժողովրդովք, զորոց զգործն Աստուած գիտէ, որ ծածկագէտն է: Իշխանօք և թագաւորաւք կարգ և կանոնք եկեղեցոյ ոչ է երբէք եղեալ և չէ

84բ

պարտ լինել, զի առաջին թագաւորքն վասն ճշմարտութեան միայն ժողով հրամայէին սրբոց հարց լինել, իսկ զընտրութիւնն ի ձեռն նոցին թողոյին: Իսկ աստ սպառնալիք և աստ թագաւորական ոչ հնազանդելոցն և ուխտադրութիւն զհրամանս արքայի և զհաճոյս նորին, թէ և անօրէնութիւն իցէ յանձն սոնոյ կատարել և ասպա քահանայապետական աթոռոյն արժանանալ:

Մի ոք, ասէ, սուրբ ժողովոյս օրինադրութեան ընդդիմանալ:

Սուտ ժողովս պարտ է ասել և ոչ սուրբ, ի հոգոյ ստութեան և ոչ ի Քրիստոսի Հոգոյն, որ Աստուած է ճշմարիտ:

Զի մի, ասէ, ընդ պատուհասիւք դիցի և մասն և բաժին ընդ հերետիկոսացն կալցի:

Թէ մարմնական սպառնայք պատուհասես և հաւանօղքն ինձ պատրաստեսք ի վերայ ճշմարտութեանն մեռանել: Եւ հաւատամք ըստ հրամանի սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Վկայաւորի այսու չարչարանօք առաջին սրբոցն գտանել մասնակից: Իսկ հերետիկոսացն, զոր ասէք. բաժին նոքա ընկալցին, որ զսրբոց լուսաւորչացն մերոց զհրամանս արհամարհեն, զցանկ օրինացն պատառնն և զառաջին սրբոց հարցն զկանոնադրութիւնսն խախտեն:

Իսկ զարեղէն հացն զոր ասէ, յամբոյսումն հնոյ ժողովրդեանն ասէ և զհաց ցորենոյն ի խաղաղութիւն նորոյս եկելեցոյ, այլ ոչ վասն բաժակի և ջրոյ, որպէս շաղփաղփեն ստախօսքն, և առանց գինոյ ջուրն, ի սրբոցն բանից յանդիմանի, զի սուտ է և չէ ճշմարիտ և արիւն և ջուրն ի կողէն, զոր ասէ ի սուրբ խորհուրդն, դնեսք աստ զսրբոցն բանք, որով յայտնի ճշմարտութիւնն և յանդիմանի ստութիւնն:

